

ЗМІСТ

СТАТТІ ТА НАУКОВІ РОЗВІДКИ	7
<i>Анатолій Коцур, Галина Коцур</i> ПЕТРО КАЛНИШЕВСЬКИЙ – СИМВОЛ НЕСКОРЕНОСТІ НАЦІЇ	7
<i>Ольга Зубко</i> ОТАМАН ПЕТРО КАЛНИШЕВСЬКИЙ В НАВЧАЛЬНИХ ПЛАНАХ ІСТОРИЧНОГО ПІДВІДДІЛУ УКРАЇНСЬКОГО ВИСОКОГО (ВИЩОГО) ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ІМ. М. ДРАГОМАНОВА В ПРАЗІ (1923–1933) ТА ЙОГО ДОЧІРНИХ УСТАНОВ	17
<i>Олексій Лукашевич, Віта Коцур</i> СВЯТИЙ ПРАВЕДНИЙ ПЕТРО КАЛНИШЕВСЬКИЙ	27
<i>Катерина Кумінова</i> ОБРАЗ ЧУЖОГО У «МЕТАМОРФОЗАХ» АПУЛЕЯ	32
<i>Анастасія Саєнко</i> ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ ОРДЕНУ ТАМПЛІЄРІВ ЗА «REGULA PAUPERUM COMMILITONUM CHRISTI TEMPLIQUE SALOMONICI»	42
<i>Наталія Соколова</i> НЕВІДОМІ СТУДЕНТСЬКІ РОБОТИ ВИДАТНИХ ВИПУСКНИКІВ ІСТОРИКО- ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	49
<i>Марія Криштопа</i> ЕТНІЧНА ТЕМАТИКА ТВОРІВ УКРАЇНСЬКОГО МАЛЯРСТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	58
<i>Віктор Ткаченко</i> С. КУЛЬЖИНСЬКИЙ І ЙОГО ВНЕСОК У ДОСЛІДЖЕННЯ ПИСАНКАРСТВА. ЕПІСТОЛЯРІЙ	68
<i>Анатолій Коцур, Карина Коняєва</i> «МИ ЗБЕРІГАЛИ ДВІСТІ РОКІВ СВОЮ МОВУ, СПІЛКУЮЧИСЬ ЛИШЕ ВДОМА МІЖ СОБОЮ...»	79
<i>Олександр Реп'яшник</i> УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В НІМЕЧЧИНІ (2014–2023 РР.)	102
НАШІ ЮВІЛЯРИ	111
<i>Галина Коцур</i> НАРОДЖЕНИЙ НА ЗЕМЛІ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ (ДО ЮВІЛЕЮ ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА, ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА НАПН УКРАЇНИ ВАЛЕРІЯ ПЕТРОВИЧА КАПЕЛЮШНОГО)	111

CONTENTS

ARTICLES AND SCIENTIFIC RESEARCH.....	7
<i>Anatoliy Kotsur, Halyna Kotsur</i> PETRO KALNYSHEVSKY – A SYMBOL OF THE NATION’S INVINCIBILITY.....	7
<i>Olha Zubko</i> OTAMAN PETRO KALNYSHEVSKY IN THE CURRICULUM OF THE HISTORICAL SUB-DEPARTMENT OF THE UKRAINIAN HIGHER (HIGHER) PEDAGOGICAL INSTITUTE NAMED AFTER M. DRAGHOMANOVA IN PRAGUE (1923–1933) AND ITS SUBSIDIARY INSTITUTIONS	17
<i>Oleksiy Lukashevych, Vita Kotsur</i> SAINT RIGHTEOUS PETRO KALNYSHEVSKY	27
<i>Kateryna Kuminova</i> THE IMAGE OF THE OTHER IN «METAMORPHOSES» BY APULEIUS	32
<i>Anastasiia Saienko</i> ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE ORDER OF THE TEMPLARS ACCORDING TO THE «REGULA PAUPERUM COMMILITONUM CHRISTI TEMPLIQUE SALOMONICI»	42
<i>Nataliia Sokolova</i> UNKNOWN STUDENT WORKS OF OUTSTANDING GRADUATES OF THE FACULTY OF HISTORY AND PHILOSOPHY OF THE UNIVERSITY OF ST. VOLODYMYRA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY	49
<i>Mariia Kryshchopa</i> ETHNIC THEMES OF WORKS OF UKRAINIAN PAINTING IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY	58
<i>Viktor Tkachenko</i> S. KULZHYNSKYI AND HIS CONTRIBUTION TO THE STUDY OF PYSANKAS. THE EPISTOLARY	68
<i>Anatoliy Kotsur, Karyna Konyaeva</i> «WE HAVE PRESERVED OUR LANGUAGE FOR TWO HUNDRED YEARS, COMMUNICATING ONLY WITH EACH OTHER AT HOME...»	79
<i>Oleksandr Repiashnyk</i> UKRAINIAN EMIGRATION IN GERMANY (2014–2023)	102
OUR JUBILLERS	111
<i>Halyna Kotsur</i> BORN ON THE LAND OF THE GREAT KOBZAR (TO THE ANNIVERSARY OF VALERIY PETROVYCH KAPELIUSHNYI, THE DOCTOR OF HISTORICAL SCIENCES, PROFESSOR, MEMBER-CORRESPONDENT OF NAPS OF UKRAINE)	111

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ISSN 2522–4611

ЧАСОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Випуск 48

Київ – 2023

УДК 94 (477) (082)
ББК 63.3 (4 УКР) я 43
У–455

**Зареєстровано Вищою атестаційною комісією України як фахове видання
зі спеціальностей «Історичні науки» (протокол № 1–05/3 від 9 березня 2006 р.;**
див.: Бюлетень ВАК України. 2006. № 4. С. 5.

Перереєстровано: протокол № 1 – 05/2 від 10 березня 2010 р.;
Наказ МОН України: протокол № 747 від 13 липня 2015 р.).

**«Часопис української історії» внесено до Переліку наукових фахових
видань України (категорія «Б») за спеціальністю «Історичні науки»
(наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 2.07.2020).**

*Друкується згідно з ухвалою Вченої ради історичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка, протокол № 4 від 26.10.2023 р.*

Редакційна колегія:

Головний редактор:

Коцур Анатолій, доктор історичних наук, професор кафедри етнології та краєзнавства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна.

Помічник головного редактора:

Коцур Галина, докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна.

Бородай Ірина, докторка історичних наук, професорка, головна наукова співробітниця відділу документного забезпечення та збереження наукових фондів, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України, Україна.

Демуз Інна, докторка історичних наук, професорка, головна наукова співробітниця сектору наукової бібліографії та біографістики, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України, Україна.

Латиш Юрій, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії світового українства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна.

Мойсей Антоній, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук та українознавства Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет», Україна.

Палієнко Марина, докторка історичних наук, професорка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна.

Передерій Ірина, докторка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри українознавства, культури та документознавства, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Україна.

Сільвеннойнен Оула, доктор наук з історії, Гельсінський університет, Фінляндія.

Шаравара Тамара, докторка історичних наук, професорка, проректорка з науково-педагогічної роботи і перспективного розвитку Полтавської державної аграрної академії, Україна.

Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. Київ, 2023. Вип. 48. 114 с.

ISSN 2522–4611

Збірник присвячений 220-им роковинам з того дня, коли відійшов у засвіти останній кошовий отаман Запорозької Січі Петро Калнишевський. Наукове видання також вміщує статті, що на основі архівних документів та опублікованих матеріалів висвітлюють різні аспекти вітчизняної та всесвітньої історії від найдавніших часів до наших днів. Зокрема, аналізуються питання суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку, деякі історіографічні проблеми, історії науки та техніки тощо.

**УДК 94 (477) (082)
ББК 63.3 (4 УКР) я 43**

«Часопис української історії» зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre, Paris, France).

Видання індексується Index Copernicus International.

Електронна версія збірника знаходиться на порталі Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ №10347 від 01.09.2005 р.

© Часопис української історії, 2023

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

HISTORICAL FACULTY

ISSN 2522–4611

JOURNAL OF UKRAINIAN HISTORY

Issue 48

Kyiv – 2023

UDC 94 (477) (082)
LBC 63.3 (4 UKR) ya 43
U-455

Certified by the Higher Attestation Board of Ukraine as professional publication on specialties «Historical Sciences» (protocol №1–05/3 of 9 March 2006; See: *Bulletin of HAB of Ukraine. 2006. № 4. P. 5. Reregistered: protocol № 1 – 05/02 of 10 March 2010; Order of MES of Ukraine: protocol № 747 of July 13, 2015*)

«Journal of Ukrainian History» appeared in the list of scientific professional publications of Ukraine (category «B») for the specialization «Historical Sciences» (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 since 2.07.2020).

Printed in accordance with the decision of the Academic Council of historical faculty of Taras Shevchenko National University of Kyiv, protocol № 4 of 26.10.2023.

Editorial board:

Editor-in-Chief:

Kotsur Anatoliy, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Ethnology and Local Lore, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.

Assistant Editor-in-Chief:

Kotsur Halyna, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Archival Studies and Special Branches of Historical Science, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.

Boroday Iryna, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher of the Department of Document Maintenance and Preservation of Scientific Funds, National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Ukraine.

Demuz Inna, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher of the Sector of Scientific Bibliography and Biography, National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Ukraine.

Latysh Yuriy, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.

Moysey Anthony, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of the Higher State Educational Institution of Ukraine «Bukovynian State Medical University», Ukraine.

Paliyenko Maryna, Doctor of Historical Sciences, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.

Perederiy Iryna, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation, Yuriy Kondratiuk Polytechnic National University in Poltava, Ukraine.

Silvennoinen Oula, PhD (History), University of Helsinki, Finland.

Sharavara Tamara, Doctor of Historical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work and Perspective Development of Poltava State Agrarian Academy, Ukraine.

Journal of Ukrainian History / Edited by Doctor of Historical Sciences, Professor A. Kotsur. Kyiv, 2023. Issue 48. 114 p.

ISSN 2522–4611

The scientific volume is dedicated to the 220th anniversary from the day when passed away the last Cossack Ataman of the Zaporozhian Sich Petro Kalnyshevsky. The collection contains articles that based on archival documents and published materials covering various aspects of national and world history from ancient times to the present day. In particular, there are examined the questions of socio-political, socio-economic and cultural development, some historiographical problems, history of science and technology and so on.

**UDC 94 (477) (082)
LBC 63.3 (4 UKR) ya 43**

Certificate of state registration KV №10347 of 01.09.2005.

© Journal of Ukrainian History, 2023

УДК94(477):930.1

DOI: <https://doi.org/10.17721/2522-4611.2023.48.6>

© *Наталія Соколова*

кандидатка історичних наук,

доцентка кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,

Національний університет фізичного виховання і спорту України

Київ, Україна

E-mail: sokolik_n@ukr.net

ORSID: <https://orcid.org/0000-0002-5393-8567>

НЕВІДОМІ СТУДЕНТСЬКІ РОБОТИ ВИДАТНИХ ВИПУСКНИКІВ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Метою дослідження є проведення аналізу студентських робіт видатних випускників історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира в другій половині ХІХ ст. Методологічно стаття базується на принципах історизму, об'єктивності і системності. В роботі застосовано аналітичний, описовий, порівняльно-історичний методи дослідження та метод історіографічного аналізу. Актуальність наукової розвідки проявляє у введенні до наукового обігу низки неопублікованих архівних джерел, що дозволило реконструювати систему поглядів студентів Університету Св. Володимира та прослідкувати вплив наукового керівника на становлення наукового світогляду В. Іконникова, Д. Багалія, П. Голубовського, М. Грушевського та ін. Виявлено, що науковий рівень студентських робіт значно зріс з другої половини ХІХ ст., коли в Університеті запровадили практичні заняття. На історико-філологічному факультеті великою популярністю користувались семінарії В. Іконникова та В. Антоновича. Саме під їх керівництвом вищезгадані студенти написали низку наукових розвідок, присвячених окремим проблемам української історії чи джерелознавчому аналізу певних історичних творів. Відзначено, що роботи написано на належному науковому рівні, які не втратили наукового значення і в наш час. Частина підготовлених на семінарських заняттях наукових розвідок лягла в основу майбутніх студентських досліджень, що удостоїлись золотої медалі (В. Іконников, П. Голубовський, М. Грушевський).

Ключові слова: *студент, наукова робота, науковий керівник, історико-філологічний факультет, Університет Св. Володимира.*

© *Nataliia Sokolova*

PhD in History, Associate Professor of Social

and Humanitarian Disciplines Department,

National University of Ukraine Physical Education and Sport

Kyiv, Ukraine

E-mail: sokolik_n@ukr.net

ORSID: <https://orcid.org/0000-0002-5393-8567>

UNKNOWN STUDENT WORKS OF OUTSTANDING GRADUATES OF THE FACULTY OF HISTORY AND PHILOSOPHY OF THE UNIVERSITY OF ST. VOLODYMYRA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

The purpose of the research is to analyze the student works of outstanding graduates of the Faculty of History and Philology of St. Volodymyr University in the second half of the 19th century. Methodologically, the article is based on the principles of historicism, objectivity and systematicity. Analytical, descriptive, comparative-historical research methods and the method of historiographical analysis are used in the work. The relevance of scientific intelligence is

manifested in the fact that a number of unpublished archival sources were introduced into the scientific circulation, as this made it possible to reconstruct the system of views of the students of St. Volodymyr University and to trace the influence of the scientific director on the formation of the scientific outlook. V. Ikonnikov, D. Bagaliya, P. Golubovsky, M. Hrushevskiy et al. It was found that the scientific level of student works has increased significantly since the second half of the 19th century, when practical classes were introduced at the University. The seminars of V. Ikonnikov and V. Antonovych were very popular at the Faculty of History and Philology. It was under their guidance that the aforementioned students wrote a number of scientific studies devoted to specific problems of Ukrainian history or to the source-based analysis of certain historical works. It was noted that the works were written at an appropriate scientific level, which have not lost their scientific significance even in our time. Part of the scientific investigations prepared at the seminar classes formed the basis of future student research, which was awarded a gold medal (V. Ikonnikov, P. Hlubovskyi, M. Hrushevskiy).

Key words: student, scientific work, supervisor, Faculty of History and Philology, University of St. Volodymyr.

В. Іконников, Д. Багалій, П. Голубовський, М. Грушевський – відомі історики, педагоги та громадські діячі. Деякі з них є знаними дослідниками української історії, фундаторами Української Академії наук. Їх життєвий шлях та наукова діяльність неодноразово ставали об'єктом дослідження. Науковці згадують про студентські роки вчених, вказують роль наукових керівників у становленні їх як фахівців, навіть, аналізують найбільш вагомі студентські роботи. Але в архівах зберігається низка праць, написаних у період навчання в Університеті Св. Володимира, які і досі не втратили своєї актуальності та потребують детального вивчення і залучення до наукового обігу.

Метою дослідження є проведення аналізу студентського наукового доробку видатних випускників історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира ХІХ ст. та визначення їх внеску в українську історичну науку.

Життєвий шлях, наукова та педагогічна діяльність В. Іконникова, Д. Багалія, П. Голубовського, М. Грушевського цікавили багатьох вчених. Окремі аспекти даної проблематики висвітлювались у роботах І. Войцехівської, І. Верби, Л. Жицької, В. Ульяновського, О. Кіяна, О. Богданишиної, Н. Босенко, О. Тарасенко, В. Міяковського, А. Карацуби та ін. Однак, поза увагою дослідників залишились реферати, курсові роботи згаданих випускників Університету Св. Володимира, вивчення яких дозволяє визначити коло наукових інтересів вчених у студентські роки та дати оцінку рівню фа-

хової підготовки в закладі впродовж другої половини ХІХ ст. У статті використано переважну кількість джерел, написаних російською мовою. Це пояснюється тим, що в ХІХ ст. частина українських територій (т. зв. Наддніпрянська Україна) входила до складу Російської імперії, де активно проводилась політика русифікації. Викладання в освітніх закладах країни проводилось виключно російською мовою, як і документообіг.

В умовах інтенсивного розкладу феодально-кріпосницької системи Російської імперії на початку ХІХ ст. та поступового розвитку капіталістичних відносин у країні виникла потреба в спеціалістах та службовцях. Фахову підготовку останніх мали здійснювати університети – Харківський та Київський на теренах Наддніпрянської України. Появі перших вищих навчальних закладів також сприяла активізація руху української громадськості, яка виступала за створення університетів світського типу. Влада ж, сприймала новостворені заклади як можливість запровадити більш сучасну систему професійної підготовки чиновників та спосіб русифікації місцевих еліт.

Впродовж першої половини ХІХ ст. влада намагалась тримати увесь навчальний процес під своїм контролем, надаючи перевагу виховній функції молоді для зміцнення імперських цінностей. Прийнята в 1849 р. «Інструкція ректорам університетів і деканам факультетів» позбавляла професорський склад будь-якої можливості самостійно розробляти програми навчальних курсів. Випускник історико-філологічного факультету А. Солтановський згадував, що професори

історії, філософії і словесності, читаючи лекції, завжди притримувались урядової програми, ніколи не вдавались в критику подій і фактів та повинні були переконати своїх слухачів у справедливості існування самодержавних порядків в Росії, тим самим зводили своє читання до сухих гімназичних підручників [20, с. 185–186].

У цей період у системі викладання домінувала лекційна форма, яка мало відрізнялась від гімназійної. Студенти відвідували лекції, зубрили конспекти та підручники за якими здавали екзамени. Перед викладацьким складом стояло завдання ознайомлення слухачів із предметом у рамках програми, не звертаючи уваги на розвиток дослідницьких умінь, аналітичних та творчих здібностей. Випускники університету А. Солтановський, М. Чалий, В. Авсеєнко згадують про нецікаві й обмежені за змістом курси з історії російської літератури О. Селіна, всесвітньої історії О. Ставровського і філософії С. Гогоцького та відмічають старання Н. Костирі зі словесності й О. Новицького, П. Авсенева з філософії [20, с.186–187; 25, с. 238–244; 1, с. 257–264].

З появою на факультеті плеяди нових викладачів М. Костомарова, П. Павлова, В. Шульгіна, М. Бунге система фахової підготовки студентів покращується за рахунок впровадження часу для самостійної роботи. Викладачі в приватному порядку запрошували до себе додому талановиту молодь, де надавали допомогу у вивченні обраної теми. Така практика суперечила загальноприйнятим нормам. М. Костомаров згадував, що отримав зауваження стосовно цих зустрічей, оскільки влада побоювалась тоді виникнення політичного вільнодумства, яке могло з'явитись у молоді під впливом ідей своїх наставників [18, с. 477–479].

У другій половині XIX ст. в результаті жвавого дискурсу серед викладацького складу прийнято рішення про запровадження практичних занять. На основі мемуарних джерел можна зробити висновок, що найбільшу зацікавленість у студентів викликали практичні заняття з російської історії, що проходились В. Антоновичем та В. Іконниковим.

В. Антонович розпочав свою викладацьку діяльність в Університеті Св. Володимира

з 1870 р. Він викладав низку дисциплін, а саме: Історію Русі в домонгольський період; Історію Південно-Західної Русі; Джерела західно-руської історії. Володимир Боніфатійович заклав перші основи схеми української історії, яку згодом розвив його учень М. Грушевський, став фундатором київської школи істориків, які розпочали активну науково-дослідну й видавничу діяльність у сфері української історії. Під керівництвом В. Антоновича його учнями: М. Дашкевичем, Д. Багалієм, П. Голубовським, В. Данилевичем, М. Грушевським та ін. у студентські роки досліджено історію окремих князівств Давньої Русі. Деякі праці довгий період залишались найкращими в українській історіографії. Роботи було відзначено золотими медалями (найвищими нагородами за студентські наукові твори) та опубліковано на сторінках офіційного видання університету «Университетские известия».

Під час проведення практичних занять В. Антонович допомагав студентам аналізувати джерела, детально знайомив із науковою літературою. Наукова робота молоді зводилась до написання рефератів, зміст яких детально аналізувався викладачем на семінарі. Володимир Боніфатійович сприяв публікації найкращих робіт у періодичних виданнях.

Аналогічний метод проведення практичних занять обрав В. Іконников. Студенти знайомились із методиками аналізу історичних джерел та готували реферати на обрану тему. Під керівництвом професора цікаві роботи написали П. Голубовський, Д. Багалій, М. Грушевський. Саме ці наукові роботи видатних випускників історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира і стануть основний об'єктом даного дослідження.

У 16 фондї Державного архіву м. Києва зберігається студентська робота видатного українського мовознавця, лексикографа, педагога, громадського діяча П. Житецького, присвячена давньоруській общині. В своїй праці автор наголошував, що общинний лад – це суспільний лад давніх слов'ян, очолюваний окремими родами, які вели постійну міжусобну боротьбу, чим і скористались варяги [12, арк. 10–11]. Дослідник залишається прибічником варязької теорії походження давньоруської князівської династії, яка поступово

перетворилась на місцеву та послабила вплив варязького елемента на владу [12, арк. 28]. Община втрачає своє політичне значення, в той же час посилюється влада князя, що сприяє возвеличенню Києва до центру давньоруської держави [12, арк. 39–40]. П. Житецький висуває в роботі оригінальні гіпотези, які, на жаль, нічим не підтверджує.

В 60-х рр. XIX ст. вищу освіту в Університеті Св. Володимира отримували В. Іконников. Свою першу наукову розвідку автор присвятив вивченню історії «Повісті минулих літ». Значна частина твору присвячена німецьким дослідникам літопису Баєру, Міллеру, Шлецеру, які почали вивчати текст пам'ятки наприкінці XVIII ст. Автор наголошує, що німецькі вчені привезли із собою готову історичну теорію і критичний метод, але вони не знали мови. Під час вивчення джерела, німецькі дослідники не враховували місцевих особливостей і зосереджували увагу виключно на конкретних проблемах. В. Іконников наголошує, що російська історична наука з самого початку свого зародження не йшла у своєму розвитку самостійним шляхом [16, арк. 5]. Особливий акцент робиться на роботі А. Шлецера, який на думку студента, розробив найбільш вдалу методологію дослідження «Повісті» [16, арк. 7–8].

Український дослідник В. Ульяновський вважає цю працю першим варіантом більш ґрунтовної роботи В. Іконникова «Погляд на літопис Нестора», за яку автор отримав грошову винагороду [22, с. 17]. Під час написання твору В. Іконников для себе визначив три основні наукові проблеми: середовище проживання літописця та його вплив на погляди останнього; засоби, якими керувався літописець, що і визначили зміст «Повісті»; погляди наукового середовища на пам'ятку. Студент наголосив на впливі представників духовного сану Феодосія Курського, Прохора Смоленського, князя Миколи Святоші на погляди автора «Повісті минулих літ». На думку Володимира Степановича, джерельну базу літопису склали візантійські та вітчизняні джерела. Автор звертає увагу на те, що текст літопису доповнювався пізнішими вставками [15, арк. 3–4]. В одному з розділів роботи студент зосереджується на наукових поглядах А. Шлецера, М. Пого-

діна, М. Костомарова, С. Соловйова щодо вивчення літописного твору. В. Іконников не зміг встановити ім'я автора «Повісті», однак категорично відкидає авторство Сильвестра, приписуване йому М. Костомаровим [15, арк. 15]. Слід наголосити, що дана робота носить описовий характер, хоча автор намагався викласти і власні гіпотези. В 1863–1864 н.р. В. Іконников отримує золоту медаль за твір «Максим Грек». Ми не будемо зосереджувати увагу на даній роботі, оскільки вона неодноразово аналізувалась українськими дослідниками І. Войцехівською, І. Вербою та Л. Жицькою [4, 5].

Під керівництвом В. Антоновича роботу, присвячену історичному розвитку інституту віче в Давній Русі, написав І. Линниченко. Відомий викладач історії в Новоросійському університеті, завжди стояв на позиції існування «єдиного російського народу» і відкидав можливість існування України (Малоросії), яку вважав штучним утворенням, навіть на засадах федерації чи автономії.

В своїй роботі «Віче в Київській області» на основі значної джерельної та історіографічної бази прийшов до висновку, що віче постійно відігравало роль господарської та адміністративно-поліцейської одиниці. Також, віче могло відігравати роль органу політичної влади народу, яка змінювалась у залежності від регіону та часу [19, с. 2–3]. На його думку, політична роль віче зводилась до права обрання князя, який в свою чергу зосереджував у своїх руках військову та судову функції. Київське віче було позбавлене такого права через малочисельність представників династії або періодичне самовільне захоплення київського престолу. При цьому, за словами автора, ці два інститути влади змогли підтримувати дружні відносини. Київський князь залишив за віче право приймати самостійні рішення щодо питань земства [19, с. 56–58].

Обізнаність студента в літературі з даного питання, власні аргументовані викладені висновки, дозволили І. Линниченку отримати позитивний відгук наукового керівника та право на друк роботи в «Університетських известиях».

З 1876 по 1880 рр. студентом історико-філологічного факультету Університету

Св. Володимира був видатний український історик, дослідник історії Слобожанщини, Лівобережжя та Південної України XV–XVIII ст. Д. Багалій. У 1878 р. під керівництвом В. Антоновича він напише наукову працю «Історія Льва Диякона, як джерело для Руської історії». Наступного року Володимир Боніфатійович на засіданні Ради факультету представить звіт стосовно роботи свого семінарію, де виділить праці декількох студентів, в тому числі і Д. Багалія. В звіті наголошується, що робота Дмитра Івановича визнається самостійним і вартим уваги науковим дослідженням, вже надрукованим в університетській пресі [14, с. 18].

Дослідження носить джерелознавчий характер і написано за класичними правилами аналізу джерел. Спочатку студент подає коротку довідку про автора твору, далі зупиняється на зовнішній характеристиці джерела, потім детально аналізує зміст роботи. На думку автора, «Історія» Льва Диякона є основним джерелом при вивченні проблеми болгарських походів київського князя Святослава, оскільки руські літописи не лише не висвітлюють їх причини, а і взагалі плутаються при висвітленні подій русько-болгарської війни [2, с. 3]. Дослідник наголошує, що ініціатором походів Святослава на Болгарію був візантійський імператор Никифор Фока, який за допомогою руського війська намагався вирішити свої проблеми, і звичайно, підкорення київським князем болгарських земель не входило до планів імператора [2, с. 4]. Саме ці події призвели до появи нового болгарсько-візантійського союзу, з яким і воював Святослав.

Під час вивчення ходу військових дій, Д. Багалій наголошує на існуванні протиріч у руських літописах стосовно Адріанопольської та Дористольської битв. Він піддає критиці твердження істориків О. Гільфердинга та Є. Белова, що описані в руських літописах військові дії відносяться до Адріанопольської битви. На основі детального аналізу джерел, студент наполягає на належності описаних подій до Дористольської битви [2, с. 12–13]. У своєму висновку під час оцінки «Історії» як історичного джерела, автор наголошує, що Лев Диякон відтворив події, пропущені в руських літописах і

надав можливість поставити окремі факти на належне в історії місце [2, с. 6].

В цей же період Д. Багалій під керівництвом В. Іконнікова написав ще одну джерелознавчу роботу «Записки о Московії Іоанна Пернштейна і принца Даніїла фон-Бухау». На сторінках роботи представлений аналіз двох джерел, а саме: «Донесення про Московію Іоанна Пернштейна, посланця німецького імператора Максиміліана II при Московському дворі в 1575 р.» та «Початок і піднесення Московії» Даніїла, принца з Бухова, присвячених періоду правління московського царя Івана IV Грозного. Значна увага в дослідженні присвячена встановленню авторства цих творів. Якщо другий твір не викликає ніяких питань з цього приводу, то з першим виникають проблеми, оскільки робота існує у двох списках, у яких Пернштейн згадується то як Іоанн, то як Філіп. До того ж, схожість твору з «Листом про Росію» Іоанна Кобенцеля, члена дипломатичного корпусу принца фон-Бухау, ставить під сумнів авторство Пернштейна.

Проаналізував зміст твору Пернштейна, протиставив його з дипломатичними пам'ятками того часу, Дмитро Іванович зміг довести, що автором «Донесення» був Іоанн Кобенцель, а Пернштейн не мав до праці ніякого відношення [2, с. 85]. Дану студентську роботу Д. Багалія варто оцінювати як самостійне дослідження, де автор аргументовано доводить свої твердження та проводить якісний джерелознавчий аналіз двох історичних творів.

У студентські роки Д. Багалій отримав золоту медаль за наукову роботу «Історія Сіверської землі до половини XIV ст.», написану під керівництвом В. Антоновича. Ми не будемо зупинятись на аналізі даної праці, оскільки вона неодноразово ставала об'єктом вивчення істориків як найскандальніше дослідження в біографії Дмитра Івановича. І. Линниченко звинуватив автора у плагіаті, змусив Д. Багалія виправдовуватись тим, що допустив недбалість у записках, де змішались власні думки із виписками із монографій та літописів [3, с. 32]. Український історик О. Толочко висловив думку, що це непорозуміння сталось через намагання Д. Багалія якомога швидше стати магістром, щоб зайняти вільну кафедру росій-

ської історії в Харківському університеті. Суперником Дмитра Івановича на це місце і був І. Линниченко, який після скандалу змушений був назавжди залишити Київ і захищатись в Петербурзі [21, с. 95].

У цей же час на історико-філологічному факультеті навчається майбутній очільник кафедри російської історії Університету Св. Володимира П. Голубовський. Під керівництвом В. Антоновича він почав займатись середньовічною історією східних слов'ян. Його перша напівкурсва робота була присвячена походам слов'ян на Візантію (866–1043 рр.). Автор поставив перед собою мету з'ясувати основні причини завойовницьких походів руських князів на імперію. Підтримуючи погляди свого вчителя щодо боротьби в Давній Русі трьох початків: князя, дружини та общини, студент визначив, що однією з причин є забезпечення інтересів кожної з цих груп. Так, князь добивався посилення свого статусу, дружину цікавила здобич, а общину – тимчасова відсутність правителя [13, арк. 3–4]. На думку П. Голубовського, перші походи на Візантію почали здійснювати іноземні племінні князі, потім цю традицію продовжив «туземний Київський князь» Олег [13, арк. 5]. Автор, всупереч поширеній в історіографії думці про скандинавське походження династії «Рюриковичів», намагається довести її місцеве походження. Проте, наведених аргументів не достатньо для обґрунтування гіпотези.

Основна частина роботи присвячена характеристиці торговельних договорів русичів із греками. В змісті текстів договорів він виділив декілька головних об'єднуючих факторів, а саме: торгівля з руськими купцями вигідніша грецькій владі, але поряд з цим прослідковуються протекціоністські тенденції з боку Візантії; порушення деяких пунктів домовленостей руськими купцями-нелегалами, змушували греків скасовувати певні пункти угод [13, арк. 8]. Нові походи русичів на Візантію мали сприяти поліпшенню ситуації.

На більш високому науковому рівні написана робота «Хроніки Дитмара як джерело для руської історії» (1878 р.) та опублікована в університетському виданні. Автор дотримався всіх правил, які висувались в ті

часи до джерелознавчих робіт. П. Голубовський надає коротку біографічну довідку про автора твору, зупиняється на зовнішній характеристиці та змісті джерела. Він робить порівняльний аналіз «Хроніки» з руськими літописами і наголошує на подібній стилістиці робіт, оскільки автори жили в один історичний час та мали схожий світогляд. Цим узагальненням студент обмежується і наголошує на значній кількості відмінних рис між православними та католицькими авторами. На думку Петра Васильовича, православні автори демонструють більш толерантні погляди на події, на відміну від католицьких [6, с. 28–29].

Автор детально аналізує зміст джерела і свідчення стосовно правління київських князів Володимира Святого, Ярослава Мудрого. Для встановлення рівня достовірності «Хроніки» П. Голубовський порівнює зміст твору з хроніками Яна Длугоша та Мартіна Гала. На його думку, робота Дитмара є важливим достовірним історичним джерелом [6, с. 40]. Науковий керівник В. Антонович відзначив високий рівень роботи та її самостійність.

Аналогічного характеру є ще одна джерелознавча праця П. Голубовського «Руські повідомлення Длугоша, як джерело для руської історії». Робота має однакову структуру з попереднім дослідженням. Автор знову робить порівняльний аналіз джерела з руськими літописами, які і стали, на його думку, основою для написання «Руських повідомлень» [10, арк. 34].

В Державному архіві міста Києва зберігається курсова робота П. Голубовського під назвою «Нарис колонізації сіверян», яка стала першим кроком для подальшого написання автором «Історії Сіверської землі до половини XIV століття», нагородженої золотою медаллю. Студент окреслює первинну територію розселення сіверян в районі басейна річок Десни, Сейму і Сули, де вони мешкали до переселення з Дунаю [11, арк. 3]. З економічних причин сіверяни спочатку емігрують на північ до річок Дон, Волга і Азовське узбережжя, але під тиском кочівників у XI–XII ст. повертаються на рідні землі або частково заселяють Сіверську область [11, арк. 9]. Висунуті гіпотези П. Голубовський підтверджує археологічними даними.

В своїй роботі дослідник виділяє два періоди колонізаційного руху сіверян: I – заселення південно-східних околиць і переселення з них на північ; II – колонізація сіверян відновила рух на південно-східній території і була зупинена нападом татар у XII ст. Ця гіпотеза згодом прослідковується в медальному творі автора, який отримав схвальну рецензію наукового керівника В. Антоновича.

З 1887 р. семінарію В. Антоновича починає відвідувати майбутній видатний український історик М. Грушевський. Студент взявся за написання реферату про південно-руські господарські замки, який з певними переробками був опублікований на сторінках «Университетских известий» у 1890 р. Це невелика за обсягом праця історико-статистичного характеру, написана на основі актового матеріалу. Дана робота отримала схвальну рецензію П. Голубовського [7, с. 334]. На початку роботи автор досліджує колонізаційні процеси на території Південно-Руських земель у XVI ст., які поділяє на 2 періоди: I – колонізація з ініціативи самого населення; II – з ініціативи литовської влади. Результатом колонізаційних процесів стала поява ряду міст, а саме: Черкас, Звенигорода, Чуднова, Вінниці та ін. Тут же будуються захисні споруди – замки [8, с. 2–3]. М. Грушевський на основі актів ревізійних комісій, створених Сигізмундом Августом в 1545 р., надає характеристику замків.

Під керівництвом В. Іконникова третьокурсник М. Грушевський написав невелику роботу «Розпис майна М. І. Романова і надані нею побутові данні». На початку роботи автор подає коротку довідку про власника майна боярина Микиту Романова, двоюрідного дядька царя Олексія Михайловича. Студент відмітив, що досліджуваний ним документ дозволяє охарактеризувати особистість боярина і відзначити його прихильність до західних звичаїв [17, арк. 2–3]. Аналізуючи джерело, М. Грушевський наголошує, що документ це лише записка про видатки М. Романова, а не повний опис майна боярина.

На полях рукопису збереглися помітки В. Іконникова, який радив студенту посилити порівняльний аспект роботи, порівняти цей опис із подібними іншими державних діячів – царя Івана Грозного, патріарха Нико-

на та ін.; з'ясувати походження і призначення певних предметів, наприклад, портрета шведського короля; рекомендував ознайомитись із додатковою літературою, а саме: працями В. Ключевського, В. Савваїтова. М. Грушевський більше не повертався до дослідження цієї теми. Це пояснюється тим, що в цей час він приступив до роботи над працею «Історія Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV століття» під керівництвом В. Антоновича. Ця робота удостоїлась золотої медалі і була опублікована в університетському виданні. Сам Михайло Грушевський вважав працю дозрілою.

Також, за порадою В. Іконникова, М. Грушевський дослідив слов'янську хроніку Гельмольда [23, арк. 1–39]. Автор надає коротку біографічну довідку про Гельмольда, перераховує основні джерела, на якій базується праця, а саме: творах Еккегарда та Адама Бременського, літописах Дізибодського і Розенфельдського, житіях святих, Любецькій та Ратиборзькій церковних грамотах. Основна частина твору присвячена вивченню тексту хроніки. Слід зазначити, що ця робота носить більш описовий характер і за своїм науковим рівнем поступається іншим студентським дослідженням М. Грушевського.

Наступного року М. Грушевський працює над працею «Волинське питання 1097–1102 р.». В Центральному державному історичному архіві зберігаються чернетки праці [24, арк. 1–42]. В 1891 р. дослідження опубліковано в «Университетских известиях». На основі літописного матеріалу автор намагається з'ясувати причини т. зв. волинського питання та простежити за ходом цих подій. Дослідник зазначає, що постійні князівські міжусобиці призвели до скликання Любецького з'їзду, який і закріпив вотчину за власниками. За сприяння Володимира Мономаха уділи отримали лише Святославовичі, що викликало протести з боку Святополка Київського та Давида Волинського [9, с. 41–42]. З метою уникнення укладання союзу цих князів, Володимир Мономах сприяє походам київського князя на Волинь і затвердженням за ним цієї території [9, с. 49–51]. М. Грушевський відходить від загальноприйнятої характеристики Володимира Мономаха як братолюбця та страждальця за руську землю

і характеризує князя як талановитого політика, що не цурається різних методів для досягнення мети [9, с. 270–271].

Таким чином, з другої половини XIX ст., коли в Університеті Св. Володимира запровадили практичні заняття, а науково-педагогічний склад історико-філологічного факультету поповнився плеядою талановитих педагогів (В. Іконников, В. Антонович), студентська

молодь отримала можливість займатись науковою діяльністю. Аналіз наукових творів видатних випускників факультету дає можливість стверджувати про їх належний науковий рівень та високу фахову підготовку студентів. Слід підкреслити, що деякі з цих робіт і зараз становлять інтерес для української науки. Тим паче, що переважна більшість творів присвячена українській тематиці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Авсеєнко В. Уривки із спогадів про університет кінця 50-х-початку 60-х років XIX ст. *З іменем Святого Володимира: Київський університету документах, матеріалах та спогадах сучасників* / Упор.: В. Короткий, В. Ульяновський: У 2 кн. 1994. Кн. I. С. 254–269.
2. Багалей Д. История Льва Дякона, как источник для русской истории. *Университетские известия*. 1878. № 5. С. 1–26.
3. Багалей Д. Ответ И. Линниченко на критическую оценку книги «История Северной земли до пол. XIV стол.». *Записки Харьковского университета*. 1884. Кн.2. 32 с.
4. Верба І., Жицька Л. Володимир Іконников – дослідник історії Росії. Ніжин: Вид-во НДУ ім. Миколи Гоголя, 2011. 152 с.
5. Войцехівська І. Н. Академік Володимир Іконников: Життєпис та бібліографія / УДНДІАСД; Історичне товариство Нестора Літописця. К.: КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 1998. 132 с.
6. Голубовский П. Хроника Дитмара, как источник для русской истории. *Университетские известия*. 1878. № 9. С. 27–40.
7. Голубовський П.В. Рец. на: Грушевський М. Южнорусские господарские замки в половине XVI века. *Киевская старина*. 1890. Т. 30. С. 333–334.
8. Грушевський М. Южнорусские господарские замки в половине XVI века. Историко-статистический очерк. *Университетские известия*. 1890. № 2. С. 1–33.
9. Грушевський М. Волынский вопрос 1097–1102 г. *Киевская старина*. 1891. Т. 32. С. 32–35; Т.33. С. 259–272.
10. ДАК. Ф.16. Оп. 471. Спр. 110.
11. ДАК. Ф. 16. Оп. 471. Спр. 138.
12. ДАК. Ф.16. Оп.471. Спр. 186.
13. ДАК. Ф. 16. Оп. 472. Спр. 29.
14. Записка о состоянии Университета Св. Владимира, читанная на торжественном акте 9 января 1879 года. *Университетские известия*. 1879. № 1. С. 1–24.
15. ІР НБУВ. Ф. 46. Спр. 5.
16. ІР НБУВ. Ф. 46. Спр. 671.
17. ІР НБУВ. Ф. 46. Спр. 694.
18. Костомаров М. І. Автобіографія: В 2 т. К., 1990. Т. 1. С. 537 с.
19. Линниченко И. Вече в Киевской области. *Университетские известия*. 1881. № 2. С. 1–32.
20. Солтановський А. Із спогадів про університетське життя 40-х років XIX ст. *З іменем Святого Володимира: Київський університету документах, матеріалах та спогадах сучасників* / Упор.: В. Короткий, В. Ульяновський: У 2 кн. 1994. Кн. I. С. 185–195.
21. Толочко О. П. Дві не зовсім академічні дискусії (І. А. Линниченко, Д. І. Багалій, М. С. Грушевський). *Український археографічний щорічник*. 1993. Вип. 2. С. 92–103.
22. Ульяновський В. Знаний і незнаний Володимир Іконников. Іконников В. Історичні портрети. К., 2004. С. 1–17.
23. ЦДІАК. Ф. 1235. Оп.1. Спр. 101.
24. ЦДІАК. Ф. 1235. Оп.1. Спр. 108.
25. Чалий М. Із спогадів про університет та викладачів (30–40-ві роки XIX ст.). *З іменем Святого Володимира: Київський університету документах, матеріалах та спогадах сучасників* / Упор.: В. Короткий, В. Ульяновський: У 2 кн. 1994. Кн. I. С. 237–245.

REFERENCES

1. Avseienko, V. (1994) Uryvky iz spohadiv pro universytet kintsia 50-kh-pochatku 60-kh rokiv XIX st. [Excerpts from memories of the university in the late 1850s and early 1860s.]. *Z imenem Svyatogo Volodiimra: Kiivskii universitetu dokumentah, materialah ta spogadah suchasnikov* [With

- the namof St. Volodymyr. Kiev University documents, materials and memoirs of contemporaries*], 1 [in Ukrainian].
2. Bahalei, D. (1878) Ystoryia Lva Dyakona, kak ystochnyk dlia russkoi ystoryy [The history of Leo the Deacon as a source for Russian history]. *Unyversytetskye yzvestyia* [University news], 5, 1–26 [in Russian].
 3. Bahalei, D. (1884) Otvet Y. Lynnychenko na krytycheskuuiu otsenku knyhy «Ystoryia Severskoi zemly do pol. XIV stol.» [I. Linnichenko's response to the critical evaluation of the book «History of the Seversky land to the Pol. XIV table.]. *Zapysky Kharkovskoho unyversyteta* [Notes of Kharkiv University], 2, 32 [in Russian].
 4. Verba, I, Zhytska, L. (2011) Volodymyr Ikonnykov – doslidnyk istorii Rosii [Volodymyr Ikonnikov is a researcher of Russian history]. Nizhyn [in Ukrainian].
 5. Voitsekhivska, I. N. (1998) Akademik Volodymyr Ikonnykov: Zhyttiepys ta bibliohrafiia [Academician Volodymyr Ikonnikov: Biography and bibliography]. Kiev [in Ukrainian].
 6. Holubovskiy, P. (1878) Khronyka Dytmara, kak ystochnyk dlia russkoi ystoryy [Ditmar's chronicle as a source for Russian history]. *Unyversytetskye yzvestyia* [University news], 9, 27–40 [in Russian].
 7. Holubovskiy, P. (1890) Rets. na: Hrushevskiy M. Yuzhnorusskyye hospodarskyye zamky v polovynе XVI veka [Review. on: Grushevsky M. South Russian Gospodar castles in the middle of the 16th century.]. *Kyevskaia staryna* [Kievan antiquity], 30, 333–334 [in Russian].
 8. Hrushevskiy, M. (1890) Yuzhnorusskyye hospodarskyye zamky v polovynе KhVI veka. Ystoryko-statystycheskyyi ocherk [South Russian Gospodar castles in the middle of the 16th century. Historical and statistical essay]. *Unyversytetskye yzvestyia* [University news], 2, 1–33 [in Russian].
 9. Hrushevskiy, M. (1891) Volynskyyi vopros 1097–1102 h. [Volyn question 1097–1102]. *Kyevskaia staryna* [Kievan antiquity], 32, 32–35, 33, 259–272 [in Russian].
 10. DAK [State Archive of Kiev], 16, 471, 110 [in Russian].
 11. DAK [State Archive of Kiev], 16, 471, 138 [in Russian].
 12. DAK [State Archive of Kiev], 16, 471, 186 [in Russian].
 13. DAK [State Archive of Kiev], 16, 472, 29 [in Russian].
 14. Zapyska o sostoianny Unyversyteta Sv. Vladymyra, chytannaia na torzhestvennom akte 9 yanvaria 1879 hoda (1879) [Note on the state of the University of St. Vladimir, read at the solemn act on January 9, 1879]. *Unyversytetskye yzvestyia* [University news], 1, 1–24 [in Russian].
 15. IP HBYB [Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after V. Vernadskiy], 46, 5 [in Russian].
 16. IP HBYB [Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after V. Vernadskiy], 46, 671 [in Russian].
 17. IP HBYB [Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after V. Vernadskiy], 46, 694 [in Russian].
 18. Kostomarov, M. I. (1990) Avtobiografiya [Autobiography] (Vols. 1–2). Kiev [in Russian].
 19. Lynnychenko, Y. (1881) Veche v Kyevskoi oblasti [Veche in the Kyiv region]. *Unyversytetskye yzvestyia* [University news], 2, 1–32 [in Russian].
 20. Soltanovskiy, A. (1994) Iz spohadiv pro unyversytetske zhyttia 40-kh rokiv KhIKh st. [From memories of university life in the 1840s.]. *Z imenem Svyatogo Volodiimra: Kiivskii universitetu dokumentah, materialah ta spogadah suchasnikiv* [With the namof St. Volodymyr: Kiev University documents, materials and memoirs of contemporaries], 1 [in Ukrainian].
 21. Tolochko, O. P. (1993) Dvi ne zovsim akademichni dyskusii (I. A. Lynnychenko, D. I. Bahalii, M. S. Hrushevskiy) [Two not quite academic discussions (I. A. Linnichenko, D. I. Bagaliy, M. S. Hrushevskiy)]. *Ukrainskyi arkhеohrafichnyi shchorichnyk* [Ukrainian archeographic yearbook], 2, 92–103 [in Ukrainian].
 22. Ulianovskiy, V. (2004) Znanyi i neznanyi Volodymyr Ikonnykov. Ikonnykov V. Istorychni portrety [Known and unknown Volodymyr Ikonnikov. Ikonnikov V. Historical portraits]. Kiev [in Ukrainian].
 23. ЦДІАК [Central State Historical Archive of Kyiv], 1235, 1, 101 [in Russian].
 24. ЦДІАК [Central State Historical Archive of Kyiv], 1235, 1, 108 [in Russian].
 25. Chalyi, M. (1994) Iz spohadiv pro unyversytet ta vykladachiv (30–40-vi roky XIX st.) [From memories of the university and teachers (30–40s of the 19th century)]. *Z imenem Svyatogo Volodiimra: Kiivskii universitetu dokumentah, materialah ta spogadah suchasnikiv* [With the namof St. Volodymyr: Kiev University documents, materials and memoirs of contemporaries], 1 [in Ukrainian].

До редакції надійшла 4.06.2023.